

КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ
ЗБОРНИК

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE DE L'ACADEMIE POUR L'ETUDE
DU KOSOVO ET METOHIJA

RECUEIL DU KOSOVO ET METOHIJA

8

REDACTEUR DRAGAN VOJVODIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ ЗБОРНИК

8

УРЕДНИК ДРАГАН ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2019

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈСКОГ ОДБОРА

ГОЈКО СУБОТИЋ
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ
ДРАГАН ВОЈВОДИЋ, уредник
РАДА СТИЈОВИЋ, секретар
КОСТА ЧАВОШКИ
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ
РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ

Примљено на II редовном скупу Одељења историјских наука
26. фебруара 2020. године

НА ПРЕДЊОЈ СТРАНИ КОРИЦА:
АМБЛЕМ – ГРАЧАНИЧКА ЦРКВА У РУЦИ
КТИТОРА КРАЉА МИЛУТИНА СА ФРЕСКЕ У
ГРАЧАНИЦИ, 1321. ГОДИНА – НИКОЛА ДУДИЋ
ТЕКСТ – ДРАГОМИР ТОДОРОВИЋ

ИЗДАЈЕ:
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИЗЛАЗИ ДВОГОДИШЊЕ
ISSN 0354-284X

ЛЕКТОРИ И КОРЕКТОРИ: ТАТЈАНА РУЖИН ИВАНОВИЋ И
НЕНАД ИВАНОВИЋ

ПРЕВОД РЕЗИМЕА: МИЉАНА ПРОТИЋ И НЕНАД ТОМОВИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: НИКОЛА СТЕВАНОВИЋ

КОМПЈУТЕРСКА ПРИПРЕМА ЗА ШТАМПУ: ДАВОР ПАЛЧИЋ

ШТАМПА: ПЛАНЕТА ПРИНТ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

ШТАМПАЊЕ ЗАВРШЕНО 2020. ГОДИНЕ

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Tatjana Starodubcev</i>	St. Prokopios and St. Theodore Teron Killing Monsters in the Prizren Gospel	1
<i>Таџјана Сџародубцев</i>	Свети Прокопије и свети Теодор Тирон убице немани у Призренском јеванђељу	32
<i>Драган Војводић</i>	Представа светог Арсенија Српског у дечанском менологу	35
<i>Dragan Vojvodić</i>	The Image of Saint Arsenije of Serbia in the Dečani Menologion	61
<i>Томислав Ж. Јовановић</i>	Протојеванђеље Јаковљево у препису манастира Дечана	63
<i>Tomislav Ž. Jovanović</i>	The Dečani Monastery Copy of the Protoevangelium of James	78
<i>Miodrag M. Vukčević</i>	Kulturidentität in deutschen Routenplänen zu den zentralen Teilen der europäischen Türkei im Verlauf der Jahrhunderte	79
<i>Миодраг М. Вукчевић</i>	Културни идентитет у немачким мапама пута за централни део европске Турске током векова	110
<i>Славенко Терзић</i>	Писмо Симе Андрејевића Игуманова руском амбасадору у Цариграду Николају Павловичу Игнатијеву	113
<i>Slavenko Terzić</i>	The Letter of Sima Andrejević Igumanov to the Russian Ambassador in Constantinople Nikolay Pavlovich Ignatyev	124
<i>Мина Дармановић</i>	Осврт на народни накит Косова и Метохије	125
<i>Mina Darmanović</i>	An Overview of the Traditional Folk Jewelry of Kosovo and Metohija	137
<i>Игор Борозан</i>	Династија Обреновић и Косовски завет у вербалној и визуелној култури друге половине 19. века	139
<i>Igor Borozan</i>	The Obrenović Dynasty and the Kosovo Covenant in the Verbal and Visual Culture of the Second Half of the Nineteenth Century	154
<i>Бранка Гугољ</i>	Деведесет година рада на проучавању и заштити архитектуре манастира Бањска: 1928–2018	157
<i>Branka Gugolj</i>	Ninety Years of Research and Protection of the Architecture of Banjska (1928–2018)	172

<i>Тања Милосављевић</i>	Концептуализација госта и домаћина у језичком сазнању призренских Срба	173
<i>Tanja Milosavljević</i>	The Conceptualization of Guest and Host in the Linguistic Experience of the Prizren Serbs	183
<i>Софија Милорадовић</i>	Косовско-ресавски говори Косова и Метохије. Статус унутар дијалекатске формације, преглед одлика и истражености	185
<i>Sofija Miloradović</i>	The Kosovo-Resava Dialects in Kosovo and Metohija. Their Status Within the Dialectal Formation. An Overview of their Characteristics and Level of Exploration	225
<i>Радивоје Младеновић</i>	Судбина флексије именица косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора	227
<i>Radivoje Mladenović</i>	The Destiny of Noun Inflection in Prizren – South Morava Vernaculars of Kosovo and Metohija	249
<i>Бојана Вељовић</i>	Обележавање будућих радњи у говору шарпланинске жупе Сирињић	251
<i>Bojana Veljović</i>	Expressing Future in the Sirinić Region on the Šar Mountains	263
<i>Јово Медојевић</i> <i>Саша Милосављевић</i>	Демографски процеси на Косову и Метохији од 1999. до 2019. године	265
<i>Jovo Medojević</i> <i>Saša Milosavljević</i>	Demographic Processes in Kosovo and Metohija from 1999 to 2019	284
	Упутство за припрему рукописа за објављивање у Косовско-метохијском зборнику	287

ДИНАСТИЈА ОБРЕНОВИЋ И КОСОВСКИ ЗАВЕТ У ВЕРБАЛНОЈ И ВИЗУЕЛНОЈ КУЛТУРИ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 19. ВЕКА*

ИГОР БОРОЗАН**

UDC: 316.644(=163.41):398.22
94(497.11):398.22

Косовски завет је током друге половине 19. века умногоме дефинисао идентитет српске нације. Анализа употребе тог завета у идеолошко-политичком програму династије Обреновића у другој половини 19. века извршена је на основу сведочанстава о ондашњој вербално-визуелној култури. Разнолики писани и визуелни искази сведоче о развијеној употреби Косовског завета у медијској пропаганди дома Обреновића. Јавно мњење је подстакло увођење питања Косовског завета у основе владарске идеологије те династије.

Кључне речи: Косовски завет, династија Обреновић, Крушевац, јавно мњење, пропаганда, вербално-визуелна култура

Од последњих деценија 19. века до савременог доба, у критичкој историографији је расправљано о косовском миту, завету и култу. Од именовања тог предања умногоме је зависило идентитетско одређење *заједнице*.¹ Подтекст историјске битке из 1389. године је недуго по њеном окончању претворен у наратив (завет, легенду, еп, мит) који се мењао у складу с историјским одређењима² и културолошким обрасцима искустава и памћења.³

У новијој критичкој историографији садржај косовског питања је разматран у складу с политичким и идеолошким оквирима времена у коме је актуелизован.⁴ Косовски мит се разуме као историјски инструмента-

* Рад је настао у оквиру пројекта *Представа идентитетска у уметности и вербално-визуелној култури новог доба*, редни број 177001, Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Одељење за историју уметности, Филозофски факултет Универзитета у Београду, ibogozan@fbg.ac.rs

¹ М. Ковић, *Косовски завет и национални идентитет Срба*, у: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Мејхохији*.

Историја, идентитет, угроженост, заштита, ур. Д. Војводић, М. Марковић, Београд 2017, 113–141.

² Р. Самарцић, *Косовско одређење: историјски огледи*, Београд 1990; Р. Михаљчић, *Јунаци Косовске легенде*, Београд 2001.

³ С. Бошковић, *Косовски културолошки мит*, Београд 2014.

⁴ I. Čolović, *Smrt na Kosovu polju*, Београд 2016.

лизована друштвена пракса – коју креирају политичке и културне елите – поимана као ангажовани идеолошки чинилац у склопу стратегије обликовања садашњости и пројектовања замишљене сутрашњице. Произвођење традиције⁵ претпоставља привредни, друштвени и политички оквир. Традиције континуирано комуницирају с идејом стварања утиска о њиховој утврђености,⁶ и коначно постају политички митови у функцији преобликовања стварности.⁷

С друге стране модернистичког дискурса постоји етносимболистичка теорија Ентони Смита.⁸ Поред хришћанског етоса,⁹ појам Косовски завет је у новије време објашњен у складу са Смитовим поставкама.¹⁰ За разлику од модернистичких теорија, које тумаче нације као израз модерности у политичком оквиру, Смит је установио концепт премодерне нације.¹¹ Религија, мит, симбол и сећање разматрају се као основи идентитета у премодерним временима. Симболичко-културно устројење етничког идентитета заснива се на неколико основних структура: колективно властито име, мит о заједничким прецима, заједничка историјска сећања, један или више диференцирајућих елемената заједничке културе, повезаност с домовином, осећање солидарности код значајних делова популације.¹²

Косовски завет се конституише на чињеничким основама: Косово као колективно име, косовски јунаци као заједнички преци, косовски еп као заједничка историја сећања заснована на вербалним и визуелним делима, култура жртве као парадигма народног етоса (опредељење за „царство небеско“), повезаност с Косовом као домовином, осећај заједничког именитеља и солидарност заснована на обједињујућој снази Косовског завета.

Косовски завет садржи мит о пореклу, златном добу, светој земљи и жртви предака.¹³ Овакав концепт је близак сагледавању митског простора садржаног у делима *Мити о држави*¹⁴ и *Филозофија симболичких облика* Ернста

⁵ E. Hobsbom, *Kako se tradicije izmišljaju*, у: *Izmišljanje tradicije*, ур. E. Hobsbom, T. Rejndžer, Beograd 2002, 5–25.

⁶ Ibid, 6–7.

⁷ R. Žirarde, *Politički mitovi i mitologije*, Beograd 2000.

⁸ A. D. Smith, *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, London – New York 2009. За критички осврт на етносимболистичку теорију Ентони Смита: *Ethno-Symbolism and Nationalism: Responses and Clarifications*, in: *History and National Destiny: Ethnosymbolism and its Critics*, ed. M. Guibernau, J. Hutchinson, Oxford 2004.

⁹ Епископ Атанасије Јевтић је проспективно-литургијски карактер Косовског завета дефинисао следећим речима: „Косовски завет је заиста наше памћење, али тако да се памћење стално потврђује нашим поновним избором и опредељењем, попут Лазаревог, заветног, литургијског избора и опредељења.“ (А. Јевтић, *Свети Сава и Косовски завети*, Београд 1992, 328).

¹⁰ Ковић, *Косовски завети*, 113–141.

¹¹ Ibid, 113.

¹² A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 1998, 6–7.

¹³ Ковић, *Косовски завети*, 115.

¹⁴ E. Kasirer, *Mit o državi*, Beograd 1972.

Касирера.¹⁵ Митски простор је место на коме се сједињују иманентност и трансценденција, познате и непознате сфере постојања.¹⁶ Не постоји оштра граница између земаљског и небеског царства, и стога се прожимају емпиријска и трансцендентна сфера постојања.¹⁷ У овом простору нема каузалних односа, већ је све дифузно и узајамно прожимајуће. Упркос константној потреби рационализације мита, Касирер истиче немоћ дискурзивних пракси у расчлањењу апсолутне манифестације емоције (мита).¹⁸

Мит се може превредновати у складу с етимолошким садржајем немачког појма *sehnsucht*, који је дефинисан у време романтичарског покрета. Овај тешко преводив појам може се поистоветити и са чежњом којом се премощује јаз између жеље и употребе, сећања и предокушаја будућег времена.¹⁹

Уметање косовског мита у Косовски завет подразумева препознавање онтолошког потенцијала мита у чијем средишту се налази теокосмогонија као митска слика света.²⁰ У контексту изнетих теорија може се сагледати и *ипреирајавање* Косовског завета у језику предања и језику уметности у периоду од петнаестог до осамнаестог века.²¹ Визуелна дела, народна епика, литургијски карактер Лазареве жртве, мешање историографских извора и митских наратива уобличио су Косовски завет као *месџо сећања*,²² и омогућили његово смештање у колективно памћење српске етнице.

Током 18. и почетком 19. века усмена историја Косовског завета је канонизирана на античким и хришћанским основама.²³ Вук Стефановић Караџић је извршио кодификацију косовске епике. Кључни топоси Косовског завета су превредновани у складу с романтичарским тенденцијама. Уместо светих Немањића и верског концепта митског наратива, основе национализације Косовског завета чине кнез Лазар, Милош Обилић и Косово.²⁴ Између предања и актуелних културних и националних оквира функционисала је и типска фигура Косовке девојке.²⁵ Национализација

¹⁵ Е. Касирер, *Филозофија симболичких облика*, књ. 2, Нови Сад 1985.

¹⁶ E. Cassirer, *Mythischer, ästhetischer und theoretischer*, in: *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*, ed. J. Dünne, S. Günzel, Frankfurt am Main 2006, 485–486.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Б. Шијаковић, *Мит и филозофија, Онтолошки појеницијал митта и почетак хеленске филозофије*, Београд 2012, 19–20.

¹⁹ G. S. Williamson, *The Longing for Myth in Germany, Religion and Aesthetic Culture from Romanticism to Nietzsche*, Chicago – London 2004, 2.

²⁰ Шијаковић, *Мит и филозофија, Онтолошки појеницијал митта и почетак хеленске филозофије*, 18.

²¹ Ковић, *Косовски завет*, 123.

²² P. Nora (ed.), *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, Vol. I, Columbia University Press 1996.

²³ Ковић, *Косовски завет*, 127–128.

²⁴ Ibid, 126–128.

²⁵ Више о уобличавању фигуре Косовке девојке в. у: Ј. С. Младеновић, *Косовка девојка између колективног и индивидуалног: митолошке, историјске и сужејне композиције ејског лика*, у: *Језик и књижевност у контакту и дисконтакту*, ур. Б. Димитријевић, Ниш 2015, 191–208.

није мимоишла ни уобличавање идентитетске националне фигуре Краљевића Марка, који у 19. веку постаје парадигма народног јунака, оличеног у вербалној традицији и визуелној култури.²⁶

Идеје модерне нације су преко Француске револуције и Наполеонових освајања прожеле српске интелектуалце. Концепт народног суверенитета, демократског оквира, националне идеје и политичке нације постао је доминантан у круговима српске културне елите током 19. и почетком 20. века.²⁷

У складу с модерном политичком праксом, током 19. века је ревитализован антички концепт прошлости. Публиковање књиге Фистала де Куланжа *Античка држава* 1864. године у Француској и њен превод на српски језик 1895. године²⁸ поставили су основне структуре античког етоса, који почива на култури предака, вери у светост земље, крвној вези, патриотизму и култу палих, који опет почива на ритуалима и симболима сећања на гробове предака.²⁹ Овакав концепт, у извесној мери саображен хришћанском, примењен је на питање Косова у српској средини.

Ликовна култура је периодично реактуализовала косовске теме.³⁰ Особито је тема Косовског боја, као кључног агенса националне кохезије, актуализована у другој половини 19. и почетком 20. века.³¹

Поменуто померање тежишта са хришћанских ка националним основама може се посматрати управо у духу античког (цикличног) сагледавања историје. Такав концепт је доминирао почетком 20. века у фрагментима нереализованог Видовданског храма Ивана Мештровића.³²

ДИНАСТИЈА ОБРЕНОВИЋ И КОСОВСКИ ЗАВЕТ

Династија Обреновић је током 19. века умногоме дефинисала политички живот у Србији. Од Светоандрејске скупштине 1858. године и поновног доласка на власт освештане личности кнеза Милоша, преко кнеза Михаила, кнеза и краља Милана те краља Александра, пут српске државе је суштински повезан са династијом. Ауторитативни владари из династије Обреновић морали су да се прилагођавају очекивањима кључних друшт-

²⁶ Н. Макуљевић, *Лик Марка Краљевића у српском сликарству романџизма*, ЗНМ 16/2 (1997) 187–193.

²⁷ Ковић, *Косовски завези*, 128–129.

²⁸ За потребе овог рада послужили смо се издањем из 1956. године: Ф. Куланж, *Античка држава*, Београд 1956, 7–25.

²⁹ О. Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*, Београд 2014, 26–27.

³⁰ Н. Макуљевић, *Умешност и национална идеја у XIX веку. Систем европске и*

српске визуелне културе у служби нације, Београд 2006, 78–81.

³¹ Д. Медаковић, *Косовски бој у ликовним умешностима*, Београд 1990.

³² К. Strajnić, *Ivan Meštrović*, Београд 1919, 13–21; Д. Митриновић, *Титан словенске њласице Иван Мештровић*, Сабрана дјела, I, Сарајево 1991, 343–383. Д. Медаковић, *Косовски бој у ликовним умешностима*, 27–32; Макуљевић, *Умешност и национална идеја у XIX веку*, 330–332.

вених структура – цркве, војске и грађанства.³³ Особито је култура младог српског грађанства, уз интелектуалну и финансијску елиту, својим очекивањима ограничавала владаре из династије Обреновић.

Симболични облици политичког деловања били су предмет истраживања политиколога Мареја Еделмана,³⁴ који је у средиште свог истраживања поставио култ и церемонијал. Следећи основе његовог истраживања, Дејвид Кенедијен је у контексту монархистичких ритуала закључио: „Снага је попут ветра, не може се видети, али се може осетити.“³⁵ Европске монархије су крајем 18. и почетком 19. века структурално функционисале на свези помпе, церемонијала и моћи.³⁶

Стари монархистички ритуали су током 19. века дејствовали у радикално измењеном свету.³⁷ Крхкост монарха након убиства Луја XVI надомештена је појачаним медијским наступом.³⁸ Разнолики вербални и визуелни изрази стављени су у службу представљања владарске моћи најважнијим структурама јавности.³⁹ Истовремено, репрезентативне структуре културне и политичке јавности су нормирале слику монархије и монарха, који су свој легитимитет морали изнова да потврђују.⁴⁰ Ритуали, јавне свечаности и разнолики медијски изрази били су у функцији „стварања политичког легитимитета и емоционалног заједништва“.⁴¹ У ери револуције медија⁴² и великог убрзања протока информација, династичка пропагандна машинерија је континуирано ширила идеју о заједништву владара и народа. Особито је штампа, као нов и моћан медиј, била у служби династичке пропаганде.⁴³ Текстови и илустровани прилози у штампаним медијима умногome су креирали курс државне политике.

О употреби етносимболичког језика Косовског завета и његове политичке инструментализације у првој половини 19. века нема довољно сачуваних података који повезују династију или, боље речено, кнеза Милоша са Косовским заветом. Разлози су свакако разнолики, и могу да се повежу с општим стањем друштва које у првој половини века и није било окре-

³³ М. Тимотијевић, *Таковски усџанак – Српске Цвеици. О јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној полицици званичне репрезентативне културе*, Београд 2012, 34–38.

³⁴ М. Edelman, *Politik als Ritual. Die symbolische Funktion staatlicher Institutionen und politischen Handelns*, Frankfurt am Main 1976.

³⁵ D. Cannadine, *Introduction: Divine Rites of Kings*, in: *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, ed. D. Cannadine, S. Price, Cambridge 1987, 1.

³⁶ Н. Büschel, *Untertanenliebe. Der Kult um deutsche Monarchen 1770–1830*, Göttingen 2006.

³⁷ J. Paulmann, *Pomp un Politik. Monarchenbegegnungen in Europa zwischen Ancien Régime und Erstern Weltkrieg*, Paderborn 2000.

³⁸ W. Telesko, *Das 19. Jahrhundert, Eine Epoche und ihre Medien*, Wien 2010, 30–31.

³⁹ Paulmann, *Pomp un Politik*, 14.

⁴⁰ Telesko, *Das 19. Jahrhundert*, 30–31.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid, 22–24.

⁴³ Тимотијевић, *Таковски усџанак – Српске Цвеици*, 37. Више о концепту златног доба в. у: R. Žirarde, *Politički mitovi i mitologije*, 111–160.

нуто реактуализацији Косовског завета у симболичкој репрезентативној култури и јавном сећању.

У другој половини 19. века, таковски мит је био најзаступљенији у јавном простору српске државе. Овај мит је имао све елементе уобичајеног етносимболичког језика који је подразумевао: наратив о златном добу, везу са династичким и националним оцем, кнезом Милошем, крвну заједницу са преживелим устаницима, култ сећања на пале устанике, Таково као место подизања устанка и Таковски храст, као кључну династичку и националну меморабилу.

Оживљавање Косовског завета у јавном простору нације, и његово преплитање с династичким наративом Обреновића, започиње с повратком на власт кнеза Милоша 1858. године. Косовска битка је у интерпретацији симболичке политике дома Обреновића означила прекид средњовековног златног доба.⁴⁴ Кнез Милош и његови потомци на престолу преиначују златно доба у модерно доба.

Од владавине кнеза Михаила, у династички амблем Обреновића уметнуте су године 1389. и 1815, које симболично означавају пропаст српске државе и њено васкрснуће.

ПОВРАТАК НА ПРЕСТО ОБРЕНОВИЋА И РЕАКТУАЛИЗАЦИЈА КОСОВСКОГ ЗАВЕТА

Након повратка кнеза Милоша и кнеза Михаила Обреновића у Србију, месецима је одржавана празнична атмосфера.⁴⁵ Спектакли, јавне свечаности и други медијски изрази крајем 1858. и почетком 1859. године стављени су у службу прослављања повратка освештаног вође Другог српског устанка и његовог сина. Концепт народног владара, народне државе и нације⁴⁶ нашао се у центру медијске репрезентације владарске куће.

Представници елитних структура друштва континуирано су ограничавали владаре дома Обреновића Косовским заветом. Протојереј шабачки Јован Павловић у беседи одржаној на Светоандрејској скупштини 1859. године истиче: „Када си црквени, грађански и политички поредак, све у духу чисте народности уводио, показао си се србским Мојсијем и Исусом Навином.“ Беседом провејава концепт народности проткан месијанским богословским устројством монархове личности. У истом духу протојереј препоручује Обреновићима да следе пут Немањића и кнеза Лазара.⁴⁷

⁴⁴ Ibid, 59.

⁴⁵ М. Тимотијевић, *Efemerni spektakl za vreme druge vladavine kneza Miloša i Mihaila Obrenovića*, Peristil 32 (1987) 71–82.

⁴⁶ Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске Цвећи*, 63.

⁴⁷ *Беседа којом је Његову свейоости књаза србског Милоша Обреновића 31. јануара на Свейо-андрејској скупштини у Београду поздравео протојереј шабачки Јован Павловић*, Вечерње новости 19 (12. 2. 1859) 7–72.

Кнез Михаило је почетком 1859. године у београдском Театру присуствовао представи *Бој Косовски*.⁴⁸ Кнез је током марта посетио Шабац, где је на прозорима и вратима апотеке г. Лудвига могао видети натпис:

„Време и моје право,
Косово поље и Таково,
1389–1815.“⁴⁹

Очигледна је намера водећих слојева друштва да различитим медијским изразима ограниче владаре и упуте их на поштовање Косовског завета. Истовремено, натписи попут наведеног шабачког говоре о раној имплементацији сједињења Косовске битке и подизања Другог српског устанка.

Приликом благодарења 1865. године, митрополит Михаило изједначава Немањиће, кнеза Лазара и *незаборављеног* кнеза Милоша у духу мистичног концепта харизматичне власти српског кнеза.⁵⁰

Статус српског народа под османском влашћу подизао је национални занос у кнежевини Србији и међу Србима у јужној Угарској. Особито је Омладина српска била ангажована у идеји ослобађања поробљеног српског народа. Родољубиви занос је нарочито истакнут у бројним песмама у којима је истицан концепт освете и ослобођења Косова. Ђура Јакшић је неколико својих песама, у којима је истицао косовско питање, посветио кнезу Михаилу и кнезу Милану. И други песници из Јакшићеве генерације су дефинисали концепт косовске тематике.⁵¹

Идеја националног ослобођења је умногоме детерминисала и владавину кнеза Михаила, која је утицала на родољубиви полет становништва. Поводом кнежевог рођендана *Србске новине* су објавиле бројне честитке, међу којима и ову песму:

„Зора свану свету читавоме,
Неста таме на србскоме небу
Засја сунце и на србском небу
Обузе нас радост и весеље.
Боже, испуни скромне наше жеље,
Поживи нам мудрог господара
Михаила жељног нашег цара.
Нек краси Душанова круна
Милошева јуначкога сина
Заменика славних србских краља
Осветника косовских поља.“⁵²

⁴⁸ У Београду, Вечерње новости 27 (3. 3. 1859) 103.

⁴⁹ У *Шайцу*, Вечерње новости 77 (2. 6. 1859) 108.

⁵⁰ *Беседа коју је говорио преосвећени г. митрополић Михаилу на благодарењу*, Видовдан 58 (24. 5. 1865).

⁵¹ Čolović, *Smrt na Kosovu polju*, 186.

⁵² Србске новине 114 (7. 9. 1867) 491–492.

Визуелна култура је имала активну улогу у дефинисању јавног простора преко владарских слика и представа Косова. Опис прославе у чачанској Општини на Светог Андреју 1868. године⁵³ одражава визуелизације поменутих концепата у јавном простору. У дну сале је био изложен портрет кнеза Михаила уз представе Југ Богдана и његових синова и Косовске битке. Сlike су биле украшене српским тробојкама, што додатно наглашава процес национализације у 19. веку.

Након смрти кнеза Михаила публикован је велики број панегиричних списа, песама и црквених беседа. У продинастичком листу *Видовдан*, 1868. године објављена је песма у којој се пореде Милош Обилић и кнез Михаило.⁵⁴ Уз песму је изнета и једна вербална слика: „[...] онда је косовска крв сахранила српску слободу, сада ће из племените и драгоцене крви Михаила понићи нова Србија, његова мученичка смрт, његов велики дух, његов сјајни правац, даће српству воље за велике успехе.“⁵⁵

У јулу 1868. године на Топчидеру је одржан парастос кнезу Михаилу на месту његове погибије. Том приликом је митрополит Михаило истакао да су кнеза убили противници Велике Србије, али да ће из проливане косовске крви изнићи победа.⁵⁶ Наведени искази указују на извесну промену у поимању Косовског завета. Поступно напуштање узорних ликова Немањића, окретање кнезу Лазару и све снажније истицање Милоша Обилића указују на јачање национализације и милитаризације српског друштва. Истовремено, овај процес извесно потврђује и скретање с хришћанских оквира Косовског завета према античким основама виђења жртве и јунаштва палих ратника.

Након смрти кнеза Михаила на престо је ступио малолетни Милан Обреновић. Његово пунолетство је пропраћено великим бројем јавних прослава и вербално-визуелних исказа који су величали укидање намесништва и почетак самосталног владања кнеза Милана. Народ је полагао велике наде у новог владара којем су упућивали личне поклоне у двор. Дар младом суверену послали су и грађани Шапца, иначе чврстог упоришта Обреновића. Опис данас изгубљеног поклона преноси *Видовдан*: „Дивит с целим писаћим прибором од масивног злата и сребра. Постамент му стоји на лавовским ногама, над мастионицом и песконицом, међу којима је писаћи прибор, у два реда су емајлисани ликови, у горњем у средини је Милош, а уз њега с једне стране слика Косова, а с друге србски грбови, а у другом, Милан, Михаило и млади Милан. Над ликовима стоји златан анђео, који држи развијену пантљику над главом Милоша: Срб те никада заборавити неће, над главом Михаила: твоја мисао погинути неће, над главом Милана: Што је било некад опет мора бити наше. С друге стране спровођу ликови емајлисана слика Так. Цркве с храстом и заставом забо-

⁵³ *Извештај о беседи одржаној у Чачку на светскога првзваног Андрију 1867. год.*, Српске новине 2 (4. 1. 1868) 4.

⁵⁵ *У Београду*, Видовдан 129 (15. 6. 1868).

⁵⁶ *Београдске новостии*, Видовдан 149 (10. 6. 1869).

⁵⁴ *У Београду*, Видовдан 129 (15. 6. 1868).

деном у земљу, на крајевима су 4 оклопника са нар. заставама. А све је ово горе покривено порфиром, који стоји развијен на два стуба, на врху порфире је српска кнежевска круна. Постамент носи натпис: Шабачки грађани своје владаоцу 10. август 1872.⁵⁷

Овај данас изгубљени величајни артефакт говори о моћи визуелног језика стављеног у службу националне хомогенизације и династичке агитације. Сложена композиција саткана од алегоријских представа, симболичких фигура и историјских приказа говори у прилог тези о јавности као структури која континуирано обавезује династију Обреновић на испуњење Косовског завета.

У првим годинама самосталне власти кнеза Милана настављена је пракса изједначавања Косовског завета и таковског мита. Приликом посете кнеза Милана манастиру Раваница, задужбини цара Лазара, приређен је свечани дочек о којем *Српске новине* извештавају: „Код ње се окупио силан народ, који је преодушевљен високим походом Светлог Господара, у коме се стиче уздање свега српства за обновљење старе српске славе. Дан у коме се Обреновић IV поклања задужбини цара који се за свој народ славно жртвовао на Косову, остаће неизгладљив као најсвечанија успомена, у народу овога краја, који се у овом часу топи у сузама радости.“⁵⁸

Ослобођења југоисточних крајева и припајања четири округа утицала су на нови талас националне хомогенизације Кнежевине Србије. У склопу наглашеног националног патоса, приликом отварања седнице Народне скупштине у Крагујевцу 25. јуна 1878. године кнез Милан је одржао патриотску беседу: „Кад се из наше прошлости сетимо косовског доба, каква се сретна промена наше народне судбине у данашњим догађајима огледа. У оно време наша државна независност тоне у мору јуначке крви, а данас доживесмо ми да у томе истоме месецу са поносом гледамо високо подигнуту заставу нашег народног ослобођења и независност.“⁵⁹

На исти начин је јавност одреаговала на ослобођење четири региона и града Ниша. Председник Народне скупштине Димитрије Матић је 30. јуна 1878. године упутио адресу кнезу Милану, у којој је истакао да се у тренутку отварања градских капија кнезу Милану *осветише Косовски јунаци*.⁶⁰

Кулминација повезивања Косовског завета с краљем Миланом и династијом Обреновић достигнута је приликом проглашења Краљевине 22. фебруара 1882. године.⁶¹ Алекса Поповић је на тридесет деветом састанку Народне скупштине у Београду предложио кнезу Милану да се

⁵⁷ *Београдске новине*, Видовдан 152 (30. 7. 1872).

⁵⁸ У *Ђурији*, 14. јуна, Српске новине 109 (14. 5. 1875) 595.

⁵⁹ *Престолна беседа којом је Његова Светиош српски Милан М. Обреновић IV оти-*

ворио редовну народну скупштинску заставу за 1877. год. у Крагујевцу 25. јунија 1878. год., Исток 73 (28. 6. 1878).

⁶⁰ *Адреса*, Исток 76 (5. 7. 1878).

⁶¹ *Видело* 35 (22. 2. 1882).

Кнежевина уздигне на статус Краљевине. Поповић је своје обраћање кнезу завршио следећим речима: „Србија Ти ево с правом подноси круну коју је Немања снажно ставио, коју су Милутин и Душан сјајношћу обасули, коју је Лазар мученички прекрстио. Од ове светиње Србин нема веће.“⁶²

Неколико дана по свечаном проглашењу Краљевине, у дворској башти је организован свечани ручак за министре и посланике. Тада је Алекса Поповић поновио тезу о свези Косовског завета и династије Обреновић.⁶³ Од тада је краљ Милан у штампаним медијима називан првим српским краљем након Косова.

Краљ Милан је неколико месеци касније посетио град Ниш, где му је приређен јавни спектакл. На крају прославе, извештач *Видела* описује разговор између управника Учитељске школе и краља Милана. Сећајући се дана ослобођења Ниша, поновио је наводне краљеве речи: „И ако се српски стег по врх Ниша вије, јоште тужно Косово освећено није.“⁶⁴

Након ослобођења Ниша, ослобођење Косова и Старе Србије постају основни циљеви националне агенде. Године 1882. откривен је споменик кнезу Михаилу у Београду, рад угледног вајара Енрика Пација (сл. 1).⁶⁵ Споменик почившем кнезу је одразио очекивања српске елите у време проглашења Краљевине. Споменичка представа је опточена вербалним исказима, амблемима и рељефним представама. Посебно се истиче симболична фигура слепог гуслара, који је као еманација Косовског завета носилац народне епике. Слепи гуслар одржава усмену народну традицију о славној прошлости. Његова фигура је у спреси са чеоним грбом Обреновића на постаменту и тако симболише јединство династије и народа.

Андра Книћанин, син Стевана Книћанина, исте године је описао ентеријер једног дома у Иригу. По његовом тврђењу, на зидовима су висиле популарне представе: Косовке девојке, исечак из Косовске битке, Лазарева вечера, а поред њих слике кнеза Михаила и кнеза Милоша.⁶⁶ Очигледно је да су патриотске иконе и владарске представе премрежиле јавне, али и приватне, просторе унутар српског културног простора указујући на јединство династије и нације.

Након абдикације краља Милана, на престо је 1889. године ступио његов малолетни син Александар Обреновић. Исте године је на Видовдан у Крушевцу организован велики мултимедијски спектакл поводом прославе петстогодишњице Косовске битке.⁶⁷ Припреме за прославу биле су

⁶² Видело 35 (22. 2. 1882).

⁶³ Видело 39 (28. 2. 1882).

⁶⁴ *Дойиси Виделу, Ниш 9. маја*, Видело 74 (14. 5. 1882).

⁶⁵ М. Тимотијевић, *Миш о националном хероју сјасишћелу и подизање сјоменика кнезу Михаилу М. Обреновићу III*, Наслеђе 4 (2002) 45–78.

⁶⁶ А. Книћанин, *Пушничка њисма о школском расјусју год. 1882*, Београд 1882, 25.

⁶⁷ М. Војводић, *Међународне димензије ѡрославе ѡејсјогодишњице Косовске битке у Србији 1889. године*, in: *Пушјеви срјске дијломајије*, Београд 1999, 36–50.

део строго организоване акције највишег државног врха. Тако је председник Министарског савета Сава Грујић почетком априла обавестио краљеве намеснике о кључним тачкама обележавања великог јубилеја.⁶⁸ Замишљено је да се широм земље одрже свечани помени кнезу Лазару, постави камен темељац Косовском споменику у Крушевцу, штампа Косовска споменица о државном трошку и обави миропомазање краља Александра у манастиру Жича.

Поводом јубиларне године у Крушевцу је одржана велика свечаност.⁶⁹ Централна тачка прославе било је освећење споменика Косовским јунацима (сл. 2).⁷⁰ Чин освећења је потврдио краљ Александар, који је златним чекићем трипут ударио камен темељац. Аутор споменика Ђорђе Јовановић замислио је своје дело као интегративно обележје целокупног српства (сл. 3). Премда је споменик идејно настао у време династије Обреновић, до његовог коначног откривања је дошло тек 1904. године, у време владавине краља Петра Карађорђевића. Сложена споменичка целина, састављена од алегоријских представа (Краљевина Србија) и симболичних фигура (слепи гуслар), исказивала је пуноћу национално-династичког јединства у Србији крајем 19. века.

Краљ Александар је приликом миропомазања у Жичи понео орден кнеза Лазара (сл. 4).⁷¹ Изведен по замисли Михаила Валтровића, овај орден ће временом постати најдрагоценији монархистички амблем династија Обреновић и Карађорђевић.⁷² Владари су овај орден носили приликом позирања за репрезентативне портрете у медију сликарства и фотографије.

Током владавине краља Александра Косовски завет је континуирано наглашаван. У том контексту можемо истаћи 1899. годину, када је на Видовдан служен уобичајени парастос косовским јунацима у београдској Саборној цркви у присуству краљева Александра и Милана.⁷³

Године 1889. краљ Милан је избегао атентат, који је искоришћен како би се указало на божанску заштиту краља који је чудом избегао смрт. У *Вечерњим новостима* је објављен чланак у којем се наводи да је сâмо божанско провиђење спасло *првог краља након Косова* од демонског убиства.⁷⁴ У августу текуће године, Одбор за подизање споменика кнезу Милошу је издао проглас да се споменик подигне поред Краљеве чесме

⁶⁸ Српске новине 79 (9. 4. 1889).

⁶⁹ А. Пајевић, *Мала споменица са његовогодишњице славе видовданске у Крушевцу и миропомазање краља Александра у Жичи*, Нови Сад 1889, 1–121; I. Borozan, *Kruševac kao ideološki topos i konstruisanje Kosovskog mita u 19. veku*, u: *Muzeologija, nova muzeologija, nauka o baštini*, ur. A. Milosavljević, Kruševac 2013, 261–285.

⁷⁰ М. Јовановић, *Ђорђе Јовановић*, Нови Сад 2005, 41–49.

⁷¹ Српске новине 79 (9. 4. 1889).

⁷² Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд 2007, 19–20.

⁷³ *Црквене вести*, Вечерње новости 162 (15. 6. 1899).

⁷⁴ *Хвала на провиђењу*, Вечерње новости 171 (25. 6. 1899).

на Златибору. У прогласу се истиче да је споменик на *најјречем њуџу за Косово*.⁷⁵ Речи из прогласа јасно истичу милитаризацију друштва и одржавање тензије међу становништвом с идејом коначног ослобођења Косова.

У последњој деценији 19. века дошло је до учесталог приказивања краља Александра Обреновића са Орденом кнеза Лазара. Величајни артефакт је дефинисао владарски лик на разноликим портретним представама у медију фотографије, литографије и сликарства. Особито се истиче репрезентативни владарски портрет краља Александра, дело сликара Марка Мурата из 1894. године (сл. 5). Приказ владара у војној униформи са скупоценим орденом на прсима посредно указује на даљу употребу Косовског завета у визуелној култури на крају 19. века.

Сходно пракси све израженијег спајања монархије и Косовског завета, читају се песме објављене у *Вечерњим новостима* 1900. године. Љуба М. Војиновић је аутор песме *Живео Краљ*, у којој се истиче да је срећа након Косовског боја дошла тек с обновом Краљевине.⁷⁶ У истом маниру се разуме и беседа јеромонаха Гаврила – изговорена поводом рођендана краља Александра 1899. године у цркви манастира Крепићевац – пласирана у *Вечерњим новостима* 2. августа наредне године.⁷⁷ У патриотски интонираној беседи хвали се краљ Милан и тражи освета за Косово.

Током 1901. године је уобличена идеја да се на улазу у Калемегдан подигне монументални коњанички споменик краљу Милану. Нереализовани споменик је осмислио чувени француски вајар Антоан Мерсије. По узору на античке коњаничке споменике, краљ Милан је ликом замишљен као тријумфатор. На постаменту споменика требало је да се прикаже Косовка девојка.⁷⁸ Тако су косовски симболи и династички мотиви поново доведени у исту раван.

Након смрти краља Милана, потенцирана је његова неформална титула првог краља након Косова.⁷⁹ У цркви свете Петке у Ћурлини крај Ниша откривен је 1902. године композитни споменик у чијем се центру нашао портрет краља Милана.⁸⁰ Ђорђе Крстић је насликао постхумни владарев портрет (сл. 6), док је величајни портални оквир израдио инжењер Емерих Штајлехнер. Аплицирани вајани амблеми (круна, двоглави орао и др.) Петра Убавкића додатно су истакли значај ликовне композиције у чијем се центру нашао ангажовани краљев лик. Имагинарни Душанов

⁷⁵ *Споменик Милошу Великом*, Вечерње новости 226 (18. 8. 1899).

⁷⁶ *Живео Краљ*, Вечерње новости 51 (22. 2 1900).

⁷⁷ *Живео Краљ (песма)*, Вечерње новости 211 (2. 8. 1900).

⁷⁸ *Споменик краљу Милану*, Старе мале новине 47 (18. 5. 1901).

⁷⁹ Тако монарха ословљава архимандрит Иларион Весић приликом краљевог парастоса у манастиру Крушедол: Вечерње новости 30 (31. 1. 1902).

⁸⁰ И. Борозан, *Споменик у храму: теторија краља Милана Обреновића*, Београд 2014, 171–192.

тестамент и пали османски (мухамедански) симболи сугеришу наставак борбе за национално ослобођење.

Приликом освећења споменика у присуству краља и краљице, организовано је велико народно славље о којем извештавају *Вечерње новости*: „Овако је трајало све до ноћи када се народ разишао, поневши у души успомене на велика и славна дела, неуморан труд и старање блаженопочившег првог краља после Косова, чији ће споменик вековима красити његову околину напомињући савременицима и потомству да: и ако се српска застава посред Ниша вије, опет тужно Косово освећено није.“⁸¹

Драстичније повезивање преминулог владара и династије Обреновић с Косовским заветом истакао је епископ нишки Никанор приликом освећења споменика у Турлини. У надахнутој беседи епископ се *обра-тио* сени почившег краља: „Па ко је тај великан. Где је он ... На овакве и овима подобне уздахе, а нарочито у овима по Српство тешким приликама, дух ће се овога великана, крепећи потомке Милоша Великог и незаборављеног Михаила, вазда одазивати са узвиком: живио сам с вама и међу вама, крепите се синци, светите Косово.“⁸²

У допису председника Владе члановима Одбора за подизање споменика поводом откривања споменика изнова је поменуто да је преминули владар први српски краљ после Косова.⁸³

Након династичке промене у Србији 1903. године, носилац Косовског завета постаје владајућа породица Карађорђевић. Стари идеали су уметнути у промењен политички оквир, и нова династија је постала претпостављени агенс у процесу ослобођења Косова и испуњења Косовског завета.

Упркос династичкој промени у трусним временима је долазило до реактуализације бивше владајуће породице. У листу *Балкански рај* у речи и слици, 1913. године је публикована представа краља Милана у војној униформи (сл. 7).⁸⁴ Владареву слику је пратио текст: „Данас када смо се уверили, да пут на Косово води само преко Софије и Велбужда, право је да се сетимо сени човека, који је први до тог уверења дошао ...“⁸⁵

У време милитаризације друштва и ратних операција, јединство народа и државе је било пресудно. Сукобе унутар династије је требало заборавити, па се стога лик краља Милана нашао у јавном гласилу. Међутим, сећање на утемељитеља модерне српске војске није могло на пречац да се

⁸¹ *Ошкриће и освећење споменика Краљу Милану у цркви Кнежичкој (извештај народног дописника)*, Вечерње новости 341 (11. 12. 1902).

⁸² *Ошкриће и освећење споменика Краљу Милану у цркви Кнежичкој (извештај народног дописника)*, Вечерње новости 340 (10. 12. 1902).

⁸³ *Ошкриће и освећење споменика Краљу Милану у цркви Кнежичкој (извештај народног дописника)*, Вечерње новости 344 (14. 12. 1902).

⁸⁴ Балкански рат у речи и слици 22 (30. 6. 1913).

⁸⁵ Ibid.

потре, и војни краљ је у време ратних операција изнова оживљен у процесу косовског ослобођења.

ИГОР БОРОЗАН

*

Косовски завет је у другој половини 19. века био идентитетско питање српског народа. Његово одржавање је указивало на разнолике друштвене, културне, политичке и идеолошке одреднице времена. У ту сврху је династија Обреновић била талац, али и генератор, Косовског завета унутар српског културног простора. Елитне структуре друштва су нормирале садржај Косовског завета с којим су морали рачунати владари дома Обреновића. Између употребе, усмене традиције и идентитетског осећања, Косовски завет је манифестован у разноликим вербалним и визуелним медијима током друге половине деветнаестог века.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – REFERENCE LIST

- Борозан И., *Сјоменик у храму: тетологија краља Милана Обреновића*, Београд 2014.
- Бошковић С., *Косовски културолошки мит*, Београд 2014.
- Војводић М., *Међународне димензије прославе петстогодишњице Косовске битке у Србији 1889. године*, in: *Путиevi српске дипломатије*, Београд 1999.
- Јевтић А., *Свети Сава и Косовски завет*, Београд 1992.
- Јовановић М., *Бока Јовановић*, Нови Сад 2005.
- Касирер Е., *Филозофија симболичких облика*, књ. 2, Нови Сад 1985.
- Книћанин А., *Путичка писма о школском распусу год. 1882*, Београд 1882.
- Ковић М., *Косовски завет и национални идентитет Срба*, in: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији. Историја, идентитет, угрожени, заштити*, ed. Д. Војводић, М. Марковић, Београд 2017, 113–141.
- Куланж Ф., *Античка држава*, Београд 1956.
- Макуљевић Н., *Лик краљевића Марка у српском сликарству романтизма*, Зборник Народног музеја 16/2 (1997) 187–193.
- Макуљевић Н., *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд 2007.
- Макуљевић Н., *Уметност и национална идеја у XIX веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд 2006.
- Медаковић Д., *Косовски бој у ликовним уметностима*, Београд 1990.
- Митриновић Д., *Тијан словенске јасике Иван Мештровић*, Сабрана дјела, I, Сарајево 1991, 343–383.
- Михаљчић Р., *Јунаци Косовске легенде*, Београд 2001.
- Младеновић Ј. С., *Косовка девојка између колективног и индивидуалног: митолошке, историјске и сажетне композиције једног лика*, in: *Језик и књижевност у контексту и дискурсу*, ed. Б. Димитријевић, Ниш 2015, 191–208.
- Пајевић А., *Мала сјоменица са петстогодишњице славе видовданске у Крушевцу и миројомазање краља Александра у Жичи*, Нови Сад 1889.
- Самарџић Р., *Косовско одређење: историјски огледи*, Београд 1990.
- Тимотијевић М., *Мит о националном хероју сасијељу и јодизање сјоменика кнезу Михаилу М. Обреновићу III*, *Наслеђе* 4 (2002) 45–78.

- Тимотијевић М., *Таковски усџанак – Срџске Цвеџи. О јавном заједничком сеђању и заборавањању у симболичној џолиџици званичне реџрезенџаџивне кулџиуре*, Београд 2012.
- Шџјаковић Б., *Миџи и филозофија, Онџиолошки џоџенџијал миџа и џочеџак хеленске филозофије*, Београд 2012.
- Borozan I., *Kruševac kao ideološki topos i konstruisanje Kosovskog mita u 19. veku*, in: *Muzeologija, nova muzeologija, nauka o baštini*, ed. A. Milosavljević, Kruševac 2013, 261–285.
- Büschel H., *Untertanenliebe. Der Kult um deutsche Monarchen 1770–1830*, Göttingen 2006.
- Cannadine D., *Introduction: Divine Rites of Kings*, in: *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, ed. D. Cannadine, S. Price, Cambridge 1987, 1–19.
- Cassirer E., *Mythischer, ästhetischer und theoretischer*, in: *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*, ed. J. Dünne, S. Günzel, Frankfurt am Main 2006, 485–500.
- Čolović I., *Smrt na Kosovu polju*, Beograd 2016.
- Edelman M., *Politik als Ritual. Die symbolische Funktion staatlicher Institutionen und politischen Handelns*, Frankfurt am Main 1976.
- Hobsbom E., *Kako se tradicije izmišljaju*, in: *Izmišljanje tradicije*, ed. E. Hobsbom, T. Rejndžer, Beograd 2002, 5–25.
- Kasirer E., *Mit o državi*, Beograd 1972.
- Nora P. (ed.), *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, Vol. I, Columbia University Press 1996.
- Paulmann J., *Pomp un Politik. Monarchenbegegnungen in Europa zwischen Ancien Régime und Erstern Weltkrieg*, Paderborn 2000.
- Pintar Manojlović O., *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*, Beograd 2014.
- Smit A. D., *Nacionalni identitet*, Beograd 1998.
- Smith A. D., *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, London – New York 2009.
- Smith A. D., *History and National Destiny: Responses and Clarifications*, in: *History and National Destiny: Ethnosymbolism and its Critics*, ed. M. Guibernau, J. Hutchinson, Oxford 2004.
- Strajnić K., *Ivan Meštrović*, Beograd 1919.
- Telesko W., *Das 19. Jahrhundert, Eine Epoche und ihre Medien*, Wien 2010.
- Timotijević M., *Efemerni spektakl za vreme druge vladavine kneza Miloša i Mihaila Obrenovića*, Peristil 32 (1987) 71–82.
- Williamson G. S., *The Longing for Myth in Germany, Religion and Aesthetic Culture from Romanticism to Nietzsche*, Chicago – London 2004.
- Žirarde R., *Politički mitovi i mitologije*, Beograd 2000.

THE OBRENOVIĆ DYNASTY AND THE KOSOVO COVENANT IN THE VERBAL AND VISUAL CULTURE OF THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

IGOR BOROZAN

In the second half of the nineteenth century the identity of the Serbian nation was to a large extent defined by the Kosovo Covenant. The paper offers an analysis of the utilization of this covenant in the ideological-political program of the Obrenović dynasty in the nineteenth century based on the evidence of the verbal-visual culture of the time. Various written and visual testimonies bear witness to the developed utilization of the Kosovo Covenant in the media propaganda of the House of Obrenović. The public opinion encouraged the introduction of the Kosovo Covenant question into the foundations of this dynasty's ruling ideology.

Keywords: Kosovo Covenant, Obrenović dynasty, Kruševac, public opinion, propaganda, verbal-visual culture

The Kosovo Covenant (Oath, Pledge) – the memory of the fateful battle fought between the Serbian and the Ottoman army in 1389, which continued to inspire the centuries-long quest for liberation – to a large extent shaped the Serbian cultural and political space in the second half of the nineteenth century. In the premodern and modern period this battle was defined as the paradigm of the end of the golden age of the Serbian medieval state. The political fall of the medieval empire was also interpreted in the “restored” or modified memory as the cause behind the fall of a magnificent culture, literacy and art. In the following centuries the oral tradition sustained the collective memory of the fall of the Serbian empire. The ethical content of the Kosovo Covenant was over the centuries revitalized with new ethical comparisons; choosing the Kingdom of Heaven became a synonym for the Serbian *ethnos* during the period of Ottoman rule.

The content of the Kosovo Covenant shaped the identity of various social and ideological factors of the modern Serbian state in the nineteenth century. Materialized in verbal and visual forms of media, it defined the public space of the nation and to a large extent shaped its representative culture. The church, the citizenry and schools constantly revitalized the Kosovo Covenant, thereby shaping the ruler's attitude to the past, but also the future. The Kosovo Covenant idea was not merely a question of an imagined bygone age and instead represented a reflection of the views and needs of the moment.

From the beginning of the nineteenth century ran the process of the modernization and emancipation of the Serbian state. The gradual liberation from Ottoman rule was led by the Houses of Karadjordjević and Obrenović. In 1858 the Obrenović dynasty reclaimed the Serbian throne. The transformation of the *ethnos* into a modern political nation corresponded with the national idea centered on the Kosovo Covenant. In contrast to the Takovo myth as the focus

of dynastic memory, the elite circles of the society promoted the Kosovo Covenant as the key national topos.

In the second half of the nineteenth century, the Kosovo Covenant appeared in verbal and visual media as a phenomenon between mythologization, oral tradition and sense of identity. From the proclamation of the Kingdom of Serbia in 1882 the emphasis on the Kosovo Covenant in the context of dynastic propaganda intensified. The liberation of the enslaved brethren in Kosovo and southern Serbia was a binding task in the national program of the Obrenović ruling family. The restoration of the monarchy in 1882 was framed as a revival of the golden medieval age. A great celebration to commemorate the fifth centenary of the Battle of Kosovo, held in Kruševac in 1889, marked the culmination of the merging of dynastic and national history. The utilization of the Kosovo Covenant for dynastic purposes reached its peak with the conferral of the Order of Prince Lazar on the rulers from the House of Obrenović and the consecration of the foundation stone for the Kosovo Monument in Kruševac.

СЛ. 1. ЕНРИКО ПАЦИ, КОЊАНИЧКИ СПОМЕНИК КНЕЗУ МИХАИЛУ У БЕОГРАДУ, 1882.

Народне светковине у Србији: Миропомазање краља Александра I.

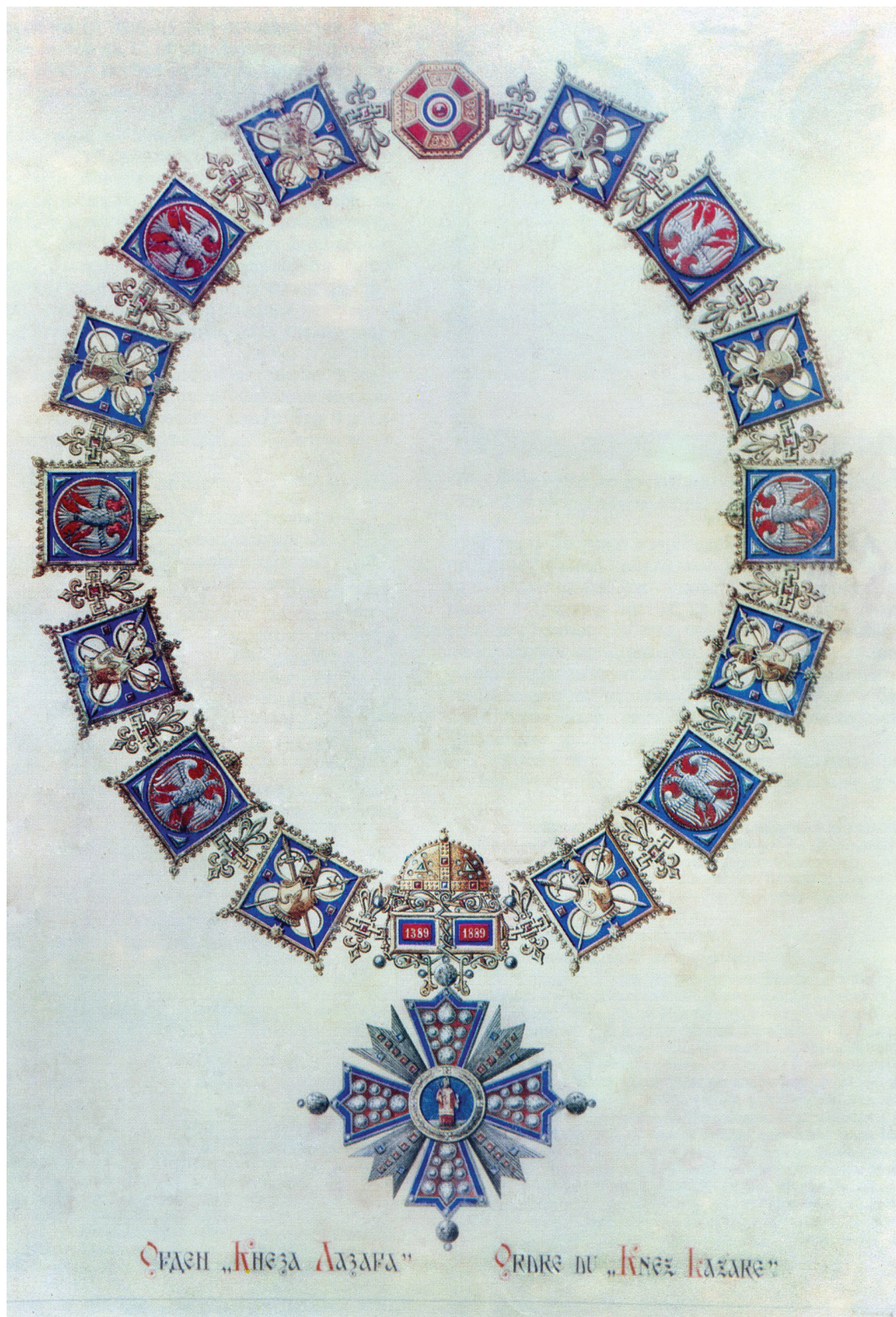
СЛ. 3. ЂОРЂЕ ЈОВАНОВИЋ, СПОМЕНИК КОСОВСКИМ ЈУНАЦИМА, 1889–1904, КРУШЕВАЦ

СЛ. 4. МАРКО МУРАТ, ПОРТРЕТ КРАЉА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА, 1894, УЉЕ НА ПЛАТНУ, ВОЈНИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

СЛ. 5. ЂОРЂЕ КРСТИЋ, ПОРТРЕТ КРАЉА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА, 1902, УЉЕ НА ПЛАТНУ, ЕПАРХИЈА НИШКА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

СЛ. 6. НАЦРТ ОРДЕНА КНЕЗА ЛАЗАРА ПО НАЦРТУ МИХАИЛА ВАЛТРОВИЋА, 1889, ПРЕУЗЕТО ИЗ КЊИГЕ: Н. СИМИЋ, ПЕТАР УБАВКИЋ (1850–1910), БЕОГРАД 1989.

оружје управља против својих савезника, да би њихова права згазила и силом уништила, *уништавајући тако свети циљ заједничке борбе.*

Услед оваквог *печувног* понашања Бугарске, дужност осталих савезника била је јасна. Они су имали да бране ранг, који им припада и да одрже савез, *да би једном учинили крај ненаситоме држању својег негдашњег савезника* и да заштите своје интересе *сузбијајући захтеве за хегемонијом* и гарантујући тако равнотежу међу државама, која је толико потребна за хармонично живљење једних поред других.

Грчки народ, у тесноме споразуму са Србијом и Црном Гором и са поверењем у светињу ствари лаћа се опет оружја и *отпочиње изнова борбу за своје олтаре и своје огњиште.* Свој позив упућујем мојим трупима на води и на суву, које су учиниле Грчку великом, *да наставе ову племениту борбу, да би браћу, ослобођену турскога тивајства, спасли новог страшног ропства, које им прети.*

Јелински народ непоколебљивом веровању у своју моћ, своје право и јунаштво своје војске, која је своје име увенчала славом и Грчку понова подигла на висину њезиних хероичних традиција и њезине сјајне историје, јелински народ — ја сам у то потпуно уверен — неће презати ни од једне жртве за успех нове борбе која допуњава и гарантује дело првога ослобођења. И ова борба има благослов Божији као и прва, и ја призивам његову милост.

Живела Велика Грчка!

Живео грчки народ!

КОНСТАНТИН

† КРАЉ МИЛАН I.

Данас када смо се сви уверили, да пут на Косово води само преко Ссфије и Велбуџа, право је, да се сетимо и сени човека, који је први до тог уверења дошао и за то деценијама, како сада видимо, неоправдано осуђиван. Сада после овете Сливнице код Штипа и Кочана мирно ће у српској земљи почивати његове српске кости, а дух његов у овим борбама лебдео је пред победоносним српским легионима и показивао је пут онима, који су те легионе водили, оним многобројним славним официрима, које је српској војсци Он спремио и као Краљ и као командант активне војске.

Наше војсковође

ПЕШАДИЈСКИ ПУКОВНИК Милован Недић
КОМАНДАНТ МОРАВСКЕ ДИВИЗИЈЕ ДРУГОГ ПОЗИВА

Пукovníк Недић с поносом за себе може рећи, да је он у српско-турскоме рату био међу најсрећнијим војсковођама. Добијао је најтеже задатке и увек је извршавао са невероватном лакоћом и потпуним успехом. Он је први имао борбу на Мердарима, он је први избио на Косово, он је борбом заузео Кичево, а у борби на Битољу његова се дивизија славно понела на Облакову. Труди и успеси његови награђени, су тиме, што му је дато највеће ратно одликовање Карађорђева звезда с мачевима.

И у овом другоме рату Недић се са својом дивизијом славно понео о чему ће доцније бити више речи, пошто су сада војне операције још у току, па би било негодно износити распоред наших трупа.

Недић је постао официр 1889. године. У 19. класи он је био други у рангу, а на вишем курсу, који је са четвртм класом довршио 1894. године, био је први у рангу.

